

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE 2000 YILI VE SONRASINDA YAŞANAN FİNANSAL KRİZLERİN EVLENME-BOŞANMA VE İNTİHARLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Cüneyt KILIÇ

Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, c_kilic2006@hotmail.com

Burcu KILINÇ SAVRUL

Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, kilincburcu@hotmail.com

Yılmaz BAYAR

Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, İşletme Fakültesi Muhasebe ve Finansman Anabilim Dalı, yilmazbayar@karabuk.edu.tr

ÖZET: Finansal krizlerin ekonomik etkileri kadar sosyal değişkenler üzerinde yarattığı etkilerde son derece önemlidir. Finansal krizler ekonomi üzerinde yarattığı etkiler (ekonomik daralma, kişi başına gelirden azalma, işsizlik oranında artış, borçlarda artış, kapanan şirket sayılarında artış, yeni kurulan şirket sayılarında azalma ve protesto edilen senetlerde artış gibi) sayesinde bir ülkenin evlenme-boşanma ve intihar gibi sosyal değişkenlerini de derinden etkileyebilmektedir. Çalışmanın amacı ilk olarak finansal kriz kavramının kavramsal ve teorik çerçevesini incelemek, daha sonra 2000 yılı ve sonrasında Türkiye ve yurtdışı merkezli çıkan finansal krizleri ve bu krizlerin Türkiye’de evlenme-boşanma ve intihar olayları üzerindeki etkilerini analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: Finansal krizler, evlenme-boşanma, intihar, Türkiye ekonomisi.

JEL Codes: G00, F3, E2.

EFFECTS OF FINANCIAL CRISES IN TURKISH ECONOMY IN AND AFTER 2000 ON MARRIAGES, DIVORCES AND SUICIDES

ABSTRACT: Besides economic effects of financial crises, effects over social variables that they cause are very important too. Through economic effects of financial crises such as economic shrinkage, decrease in the GDP per capita, increase in the rates of unemployment, increase in debts, increase in the number of business closures, decrease in business start-ups and lodgment of protested deeds; financial crises can also affect social variables of a country such as marriages, divorces and the suicides. The aim of the study is to examine firstly conceptual and theoretical framework of crisis concept, then to analyze the effects of international and domestic based financial crises in Turkish economy in and after 2000 over the incidents of marriages, divorces and suicides.

Key Words: Financial crises, marriage-divorce, suicide, Turkish economy

Jel Codes: G00, F3, E2.

GİRİŞ

Finansal krizler, genel olarak finansal kuruluşlar ya da mal varlıklarının aniden değerlerini kaybetmesidir. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra başlayıp, 1980’li yıllardan sonrasında hız kazanan finansal piyasaların entegrasyonu ve finansal liberalizasyon süreci ile birlikte uluslararası sermaye hareketlerini artırmıştır. Uluslararası sermaye hareketlerinde yaşanan bu artışlar finansal krizlerin sıklığını ve sayısını artırmıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan finansal krizlerle birlikte, evlenme-boşanma ve intiharların boyutları giderek artmış ve krizler sadece ekonomik bir problem olmaktan çıkarak, sosyal bir probleme dönüşmüştür.

Finansal krizler bir ülkenin büyüme, Kişi Başına Gayri Safi Milli Hasıla (KBGSMH), işsizlik, yani kurulan şirket sayısı, kapanan şirket sayısı, protesto edilen senet sayısı ve borç gibi ekonomik değişkenlerini direk olarak etkilemektedir. Bu ekonomik değişkenlerde yaşanan olumsuz seyir ise toplumu oluşturan bazı bireylerin psikolojik durumunu olumsuz bir şekilde etkileyerek bir ülkedeki evlenme oranlarının düşmesine, boşanma ve intihar olaylarının ise artmasına neden olmaktadır.

Türkiye ekonomisi de 1980 sonrası dönemde finansal ve ticari anlamda gerçekleştirdiği liberalizasyon süreci ile birlikte daha kırılgan bir yapıya kavuşmuş ve bu tarihten sonra finansal krizlerle daha sık aralıklarla karşı karşıya kalmaya başlamıştır. Özellikle 2000 yılı ve sonrasında gerek kendisinden ve gerekse de diğer ülkelerde yaşanan finansal krizlerden ciddi şekilde etkilenmiştir. Bu etki sonucunda ekonomi ciddi şekilde etkilenirken ekonomik etkiye bağlı olarak da evlenme-boşanma ve intihar olaylarında kriz dönemlerinde önemli gelişmeler yaşanmıştır.

Bu çalışmada ilk olarak finansal kriz kavramının kavramsal ve teorik çerçevesi incelenmekte, daha sonra 2000 yılı ve sonrasında Türkiye ve yurtdışı merkezli çıkan finansal krizler ve bu krizlerin Türkiye’de evlenme-boşanma ve intihar olayları üzerindeki etkileri analiz edilmektedir.

1.Finansal Krizlerin Kavramsal ve Teorik Çerçevesi

1.1.Finansal Krizler

Kriz kavramını açıklamaya yönelik olarak literatürde çok sayıda farklı şekilde yapılmış tanım bulunmaktadır. Ancak ekonomik anlamda kriz en genel ifade ile önceden bilinmeyen ya da öngörülemeyen bazı gelişmelerin makro düzeyde devlet; mikro düzeyde ise firmaları ciddi olarak etkileyecek sonuçlar çıkarmasıdır. Ya da başka bir tanıma göre herhangi bir mal, hizmet, üretim faktörü veya finans piyasalarındaki fiyat ve/veya miktarlarda kabul edilebilir bir değişme sınırının üstündeki gerçekleşen şiddetli dalgalanmaları ifade etmektedir (Turgut, 2006, s.35).

Kriz kavramının tanımlanmasında bir fikir birliği sağlanamadığı gibi finansal kriz kavramının tanımlanmasında da ortak bir fikir birliğine varılamamak da bu da kavramın farklı kişiler tarafından farklı şekillerde tanımlanmasına neden olmaktadır.

Eichengreen ve Portes’e göre (1987) finansal kriz, genellikle varlık fiyatlarının düşmesi ile borçlular ve finansal araçlar arasında borcu ödeyememe şeklinde ortaya çıkan, piyasaların sermaye tahsis etme kapasitesini bozarak finansal sisteme yayılan finansal piyasalardaki aksaklıklar olarak tanımlanmaktadır (Eichengreen ve Portes, 1987, pp.1–2).

Portes’e göre (1998) bir başka tanımda ise finansal kriz, piyasanın sermayeyi tahsis etme kapasitesini, finansal aracılığı bozan, böylece yatırımların durmasına neden olan bir karışıklık olarak ifade edilmektedir (Portes, 1998, p.1).

Bordo ve diğerlerine göre (2001) ise finansal krizler finansal piyasa iştirakçileri arasındaki önemli likidite azlığı ve iflas/ödeme gücünü kaybetme sorunları ve/veya böyle sonuçları içeren resmi müdahale ile belirtilen finansal piyasa volatilité olayları olarak tanımlanmaktadır (Bordo vd., 2001, p.55).

Mishkin’e göre (2004) finansal krizler, varlık fiyatlarında keskin düşüşler ve birçok finansal ve finansal olmayan işletmenin iflası ile ifade edilen finansal piyasaların işleyişinde ortaya çıkan başlıca bozulmalardır (Mishkin, 2004, p.289).

Işık ve diğerleri (2004) finansal krizlere yönelik olarak yapılan bu tanımları ortak bir çatı altında toplayarak finansal krizi en genel ifade ile finansal piyasalarda ortaya çıkan bozulmaların finansal kurumların performansını olumsuz yönde etkileyerek tüm ekonomiye yayılması sonucu, ödeme sistemlerinin bozulması ve kaynakların etkin dağılımını engellemesi olarak tanımlanmaktadır (Işık vd., 2004, s.46).

Finansal krizler, piyasalarda fonları etkin olarak tasarruf sahiplerinden üretken yatırım fırsatlarına sahip insanlara aktarılmasını engellemekte, finansal piyasalarda ters seçim ve ahlaki tehlike problemlerinde keskin bir artışa neden olarak finansal sistemin işleyişini bozmaktadır. Bunun sonucunda finansal piyasalar etkin bir şekilde çalışmamakta ve ekonomik faaliyetler sert bir şekilde daralmaktadır. Mishkin'e göre (2004) finansal piyasalarda etkinliği bozarak finansal krizleri tetikleyebilecek faktörler; faiz oranlarında ve belirsizlikte meydana gelen artış, varlık piyasalarının bilançolara etkileri, bankacılık sektöründe ortaya çıkan sorunlar ve mali dengesizliklerdir (Mishkin, 2004, pp.189–191). Bustelo ise (2000) çalışmasında finansal krizlerin asgari olarak; paranın değerinde büyük ve istenmeyen bir kayıp, hisse senedi endeksinde büyük bir düşüş, yerli finans sisteminde ciddi zorluklar ve GSYİH büyümesinin çok daha düşük pozitif veya negatif oranlara dönmesi gibi 4 unsuru içermesi gerektiğini ileri sürmektedir (Bustelo, 2000, p.230).

Finansal krizler ortaya çıkış nedenlerine göre çok çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadırlar. Finansal krizlere yönelik erken uyarı sistemlerine yönelik olarak yapılan çalışmalarda finansal krizler; para/döviz krizleri, bankacılık krizleri ve borç krizleri şeklinde olmak üzere üç ana başlık altında ele alınmaktadır (Lestano, vd.pp.4-5). Reinhart ve Rogoff (2009) tarihte birçok ülkede ortaya çıkmış olan çok sayıda krizi inceledikleri çalışmalarında finansal krizleri; niceliksel eşiklerine göre finansal krizler ve olaylara göre finansal krizler şeklinde tanımlamışlardır. Nicelik eşiklerine göre finansal krizler; enflasyon ve para krizleri olarak kendi içinde ikiye ayrılırken olaylara göre finansal krizler ise bankacılık krizi, dış borç krizi ve yurtiçi borç krizi olmak üzere üçe ayrılmaktadır (Reinhart ve Rogoff, 2009, pp.4-14). IMF'ye göre (1998) ise finansal krizleri dörde ayırmakta ve bugün en yoğun olarak bu sınıflandırma kullanılmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre finansal krizler (IMF, 1998, ss.74-75);

- Para krizi (currency crises)/döviz krizi (exchange rate crisis),
- Bankacılık krizi (banking crisis),
- Dış borç krizi (sovereign debt crisis/foreign debt crises) ve
- Sistemik finansal kriz (systemic financial crisis)'dir.

Finansal kriz türleri birbirleriyle ilişkili olmalarına rağmen, birtakım ayırt edici özellikleri vardır. Bu ayırt edici özellikleri ortaya koymak amacıyla IMF sınıflandırmasına göre finansal krizlerin açıklanmasında yarar olacaktır.

1.1.1.Para Krizi

Para Krizi, literatürde döviz krizi olarak da ifade edilmektedir. Bu kriz döviz kurlarında ani bir hareket ve sermaye hareketlerinde keskin bir değişme sonucunda ortaya çıkmaktadır. Özellikle sabit döviz kuru sisteminde piyasa katılımcılarının taleplerini aniden ulusal para cinsindeki aktiflerden yabancı para cinsindeki aktiflere kaydırmaları sonucu, Merkez Bankası'nın döviz rezervlerinin tükenmesi şeklinde ortaya çıkan krizdir (Turgut, 2006, s.36).

1.1.2.Bankacılık Krizi

Bankacılık krizi; bankacılık sisteminin normal kredi verme işlevlerini yerine getirememesi, tasarruf sahipleri ve yatırımcılar arasında aracı hizmeti verememesi olarak ifade edilebilir. Bankacılık krizinde bankacılık sektörünün büyük bir kısmı büyük yatırım kayıpları ve/veya bankacılık paniklerinden sonra iflas eder. Sistemik bir bankacılık krizinde bir ülkenin şirket ve finansal sektörleri borcunu ödeyemez, finansal kurumlar ve şirketler ödemeleri zamanında yapmakta büyük güçlükler yaşarlar. Sonuç olarak ödenmeyen/batık krediler keskin bir şekilde artar, bankacılık sistemindeki sermayenin tümü veya büyük kısmı tükenir. Aynı zamanda kriz öncesi hızla artışın ardından hisse senedi ve gayrimenkul fiyatları gibi varlıkların fiyatlarının düşmesi, reel faiz oranlarında keskin artışlar ve sermaye akışında yavaşlama veya tersine dönme de ortaya çıkabilir. Bazı durumlarda kriz mevduat sahiplerinin bankalara hücum etmeleriyle tetiklenir, ancak çoğu durumda sistemik olarak önemli finansal kurumlar finansal olarak sıkıntıya girerler (Laeven ve Valencia, 2008, p.5). Para ve bankacılık krizlerinin birlikte gerçekleştiği finansal krizler ise ikiz krizler (twin crises) olarak adlandırılmaktadır. Kaminsky ve Reinhart finansal serbestleşme sonrası bankacılık ve para krizlerinin yakın bağlantılı olduğunu, bankacılık krizlerinin genellikle para krizinden önce ortaya çıktığını tespit etmişlerdir (Kaminsky ve Reinhart, 1999, p.491).

1.1.3.Dış Borç Krizi

Dış borç krizi, bir ülkenin kamu veya özel dış borç yükümlülüğünü yerine getiremediği durumda ortaya çıkmaktadır (IMF, 1998, s.75). Hükümetlerin dış borçların çevrilmesi ve yeni dış kredi bulma konusunda sıkıntı yaşamaları sonucunda dış borcun yeni ödeme planlarına bağlanması veya yükümlülüklerin ertelenmesi şeklinde de ortaya çıkabilmektedir. En genel ifade ile ise dış borç krizleri, dış borçlarını düzenli olarak ödemekte olan bir ülkenin borcunun anapara ve faizlerini ödeyemeyeceğini ilan etmesi durumu olarak da ifade edilmektedir (Turgut, 2006, s.38).

1.1.4.Sistemik Finansal Kriz

Sistemik finansal kriz, en genel ifade ile finansal sistemde ortaya çıkan ve finansal sistemin, varlık değerlemesi, kredi tahsisi ve ödemeler gibi işlevlerini kesintiye uğratan ya da bozan bir şok biçiminde tanımlanmaktadır. Sistemik finansal krizlerin nedenleri konusunda ekonomistler arasında görüş birliği yoktur. Borçların irrasyonel bir şekilde birikmesi, devlet güvencesindeki mevduat sigortasının yanlış fiyatlanması neden olduğu ahlaki tehlike, taraflar arasındaki karışık ilişkiler, bireylerin işlem yapmak istememeleri, merkez bankasının gerekli olduğunda likidite sağlamaması, finansal sektör dışından gelen öngörülemez ters şoklar ve bankalardan yoğun mevduat çekilmesi sistemik finansal krizlerin başlıca nedenleri gösterilmektedir (Marshall, 1998, p.13).

Hangi neden dolayı çıkarsa çıksın bütün krizler genellikle 3 aşamalı bir süreç izlemektedir. Birinci aşama finansal serbestleşme, merkez bankası tarafından kredi verilmesini artıracak bir karar gibi benzer bir olay ile başlar. Sonuç olarak kredi piyasasındaki genişlemeye gayrimenkul ve hisse senetleri gibi varlıkların fiyatlarındaki artış eşlik eder. Varlık fiyatlarındaki artış bir süre (muhtemelen birkaç yıl) devam eder ve spekülasyon balon şişer. İkinci aşamada genellikle birkaç gün veya ay gibi kısa sürede, bazen de daha uzun bir dönemde spekülasyon balon patlar ve varlık fiyatları çöker. Son aşamada ise birçok firma ve şişkin fiyatlı varlıkların satın alınması için borçlanmış diğer ajanlar iflas eder. Bu iflas dalgasını bankacılık ve/veya döviz krizi izleyebilir. İflasları bankacılık ve döviz kriziyle ilgili sorunlar genellikle ekonominin reel sektöründe birkaç yıl sürecek problemlere neden olabilir (Allen ve Gale, 1999, pp.11–12).

1.2.Finansal Kriz Modelleri

Finansal krizleri açıklamaya yönelik literatürde pek çok teorik model geliştirilmiştir. Finansal krizleri açıklamaya yönelik olarak geliştirilen bu modeller, “birincil, ikincil ve üçüncül nesil kriz modelleri” adı altında incelenmeye çalışılmaktadır.

1.2.1.Birinci Nesil Kriz Modelleri

Bu model, 1979’da Paul Krugman’ın (Krugman, 1979, pp.311-325). Salant ve Henderson’un (Salant ve Henderson, 1978, pp.627-648), tüketilebilir mallar ve özellikle de altın piyasası için yaptıkları çalışmayı birinci nesil krizlerine uyarlaması ile ortaya çıkmıştır. Krugman’ın bu tip kriz modelleri Birinci Nesil Kriz Modelleri yanında Kanonik Kriz Modelleri olarak da adlandırılmaktadır (Karabulut, 2002, s.86).

Bu modeller krizin, sabit döviz kuru rejimi altında izlenen tutarsız makroekonomik politikaların bir dizi kalıcı ödemeler dengesi açıklarına yol açması sonucu ortaya çıkacağını savunmaktadır (Ghosh, 2001, p.91). Sabit döviz kuru rejimi altında uygulanan tutarsız makroekonomik politikalar sonucunda döviz kuru üzerinde baskı oluşacak, merkez bankası da oluşan bu baskıyı piyasaya müdahalelerle önlemeye çalışacaktır. Bunun sonucunda merkez bankasının rezervleri eriyecektir. Rezerv stoklarının azalması nedeniyle sabit döviz kuru rejiminin daha fazla sürdürülemeyeceğini anlayan spekülasyoncular dövizde yöneleceklerdir. Merkez bankasının döviz rezervleri henüz bitmeden oluşacak bu spekülasyon saldırı otoriteler tarafından uzun süre desteklenemez ve otoriteler devalüasyon yapmak zorunda kalır veya döviz kuru sistemini değiştirerek kuru serbest dalgalanmaya bırakırlar (Doğanlar, 2006, s.377).

Krugman tarafından geliştiril model daha sonra Flood ve Garber (Flood ve Garber, 1984, pp.1-13) tarafından yeniden ele alınmış ve model genişletilerek daha anlaşılır hale getirilmiştir. Meksika (1973–1982) ve Arjantin (1978–1981) krizleri bu modelle açıklanmaktadır.

1.2.2. İkinci Nesil Kriz Modelleri

Birinci nesil modellerin birçok yönden eleştirilmesi ve bu modellerin sadece 1973–1982 yılları arasındaki Meksika ve diğer Latin Amerika ülkelerindeki krizleri açıklaması, 1992 ERM (Exchange Rate Mechanism) krizi gibi krizleri açıklamada yetersiz kalması üzerine yeni modeller geliştirilmiştir. Bu modellere kendi kendini besleyen veya ikinci nesil kriz modelleri adı verilmektedir (Dornbusch, 1987, p.72).

İkinci nesil kriz modellerine göre krizler, olumsuz iktisadi olayların, kendisini besleyen beklentilere yol açtığı, öngörülemez olaylardır. Obstfeld'in çalışmalarıyla geliştirilen bu modellerde, olumsuz koşullara dayalı kötümser beklentiler ve bu beklentilerin kendi kendini besleme özelliği vurgulanmaktadır (Bayraktutan, 2006, s.26). Mesela bireylerin, sabit kurun terk edileceği beklentisine girmeleri döviz kurunu korumanın maliyetini arttıracaktır. Pariteyi korumanın maliyeti arttıkça, hükümetin bundan ileriki bir tarihte vazgeçeceği beklentisi oluşacaktır. Ancak, beklentiler ve spekülasyon ataklar, bu durumun daha erken bir tarihte ortaya çıkmasına yol açabilecektir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, ikinci nesil kriz modelleri, temel esaslarda bir sorun olmasa dahi, spekülasyon atak durumunda krize girilebileceğini göstermektedir (Değirmen vd., 2006, s.468).

Birinci nesil modeller krizi tekli denge ile açıklarken, ikinci nesil modeller krizi, kendi kendini besleyen kriz (self-fulfilling crisis) yaratan çoklu denge ile açıklamaktadır. Beklentilerdeki değişimler genellikle politika değişikliklerine yol açmakta, bu da yeniden varlık fiyatlaması ve döviz kuru sistemindeki beklenti düzeyini değiştirmektedir. Böylece ekonomi makroekonomik temellerde bir değişim olmadan bir dengeden diğerine hareket etmektedir. İyi denge iyi gelir akışı almak için varlıkları tutma yönünde bir teşvik oluştururken, kötü denge varlıkların elde tutulmasını engelleyici bir engel oluşturmaktadır (Ghosh, 2001, p.92).

Obstfeld (1986, 1994 ve 1996) (Obstfeld, 1986, pp.72-81; Obstfeld, 1994, pp.189-213; Obstfeld, 1996, pp.1037-1047), Radelet ve Sachs (Radelet ve Sachs, 1998, pp.1-90) ile Wyplosz'in (Wyplosz, 1998, pp.70-87) çalışmaları ikinci nesil para krizi modellerini açıklamaktadır. 1992 Avrupa Para/ERM Krizi ile 1994–1995 Meksika krizi ikinci nesil kriz modellerine örnek gösterilebilir.

1.2.3. Üçüncü Nesil Kriz Modelleri

1990'ların sonlarına kadar finansal krizler birinci ve ikinci nesil kriz modelleri ile açıklanırken, bu modellerin 1997 yılında meydana gelen Asya Krizi'ni açıklamakta yetersiz kalması üzerine üçüncü nesil kriz modelleri ya da yayılma/ bulaşma etkisi modeli adıyla anılan yeni modeller geliştirilmiştir.

Üçüncü nesil kriz modelleri krizleri, finansal piyasaların giderek bütünleştiği günümüz dünyasında herhangi bir ülkenin finans piyasalarında meydana gelen istikrarsızlıkların veya krizin bir başka yerde makroekonomik temellerle açıklanamayan bir krizi başlatabileceği noktasından hareket ederek açıklamaya çalışmaktadır (Değirmen vd., 2006, ss.468–469). Bu modellere göre, bir ülkedeki finansal krizin nedeni başka bir ülkedeki finansal kriz veya spekülasyon saldırısı ise, kriz bir ülkeden diğerine bulaşmış demektir. Ancak, ikinci ülkede yaşanan krizin nedeni birinci ülkede yaşanan kriz değildir. Birinci ülkede kriz çıktıktan sonra ikinci ülkede de kriz çıkması için, makroekonomik göstergelerin kötüleşmesi ve/veya özel sektör beklentilerinde değişiklik olması gerekmektedir. Başka bir ifadeyle, birinci kriz tek başına ikinci krizi başlatamaz (Bastı, 2006, s.17). Finansal krizlerin giderek küresel bir nitelik kazanmasında ve ülkeler arasında bulaşıcı etkilere yol açmasında son yıllarda; bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, finansal yenilikler, finansal sistem ve kambiyo rejiminde yaşanan hızlı serbestleşmeler ve finansal küreselleşme sonucu uluslararası sermaye akımlarında görülen kontrolsüz artış eğilimi önemli rol oynamaktadır (Yıldırım, 2006, s.122).

Bu modeller ayrıca, ekonominin temel sektörleri merkez bankası dahil kamu sektörü, özel finansal sektör ve finansal olmayan sektörün (şirket ve hanehalkı) finansal zayıflığına dayanan bilanço problemlerini irdeleyerek, finansal kaldıraç (borç-özsermaye oranı), likidite (işletme sermayesinde kısa dönem borç oranı) ve sorunlu kredilerin başlıca zayıflık alanları olduğunu ve bu zayıflıkların finansal krizlere neden olabileceğini belirtirler. Bu zayıflıkların temelinde varlık ve yükümlülükler arasındaki uyumsuzluklar bulunmaktadır (Daianu ve Lungu, 2008, p.62). Ayrıca finansal serbestleşmenin, ahlaki tehlikenin makroekonomik istikrar üzerindeki olumsuz etkiyi artırmadaki rolünü ve kriz faktörleri içerisinde dış borcun etkisini vurgularlar (Zinkovskaya, 2007, p.5).

Kaminsky ve Reinhart (Kaminsky ve Reinhart, 1999, pp.473-500), Krugman (Krugman, 1999, pp.459-472) ile Dooley'in (Dooley, 2000, pp.256-272) çalışmaları üçüncü nesil kriz modellerini açıklamaktadır. 1997-1998 yılları arasında Uzak Doğu Asya Ülkeleri'nde yaşanan krizler, 2000-2001 yılları arasında Latin Amerika Ülkeleri'nde yaşanan krizler ve son olarak yaşanan ABD merkezli küresel finansal kriz üçüncü nesil kriz modellerine örnek gösterilebilir.

2. 2000 Yılı ve Sonrası Dönemde Türkiye ve Yurtdışı Merkezli Ortaya Çıkan Finansal Krizler

Türkiye ekonomisinde 2000 yılı ve sonrasında yurtiçi ve yurtdışı merkezli olmak üzere üç tane önemli finansal kriz yaşanmıştır. Bu krizlerden ilk ikisi Türkiye merkezli Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleridir. Diğerleri ise yurtdışı merkezli ortaya çıkan ancak Türkiye ekonomisini de etkileyen 2008 Küresel Finansal Krizi ve 2009 yılında ortaya çıkan Euro Bölgesi Borç Krizidir.

2.1. Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizi

Türkiye 24 Ocak Kararları ile 1980 öncesinde uygulanan ithalata dayalı büyüme politikasını terk ederek, dışa açık ihracata dayalı büyüme politikası stratejisini izlemeye başlamıştır. 1980 sonrası dönemde küreselleşme ile birlikte bütünleşen piyasalarda finansal krizlerin sıklığı artarken, dünya ekonomisi ile bütünleşme çabaları içerisinde piyasa ekonomisine geçiş sürecini yaşayan Türkiye'de özellikle 1990'dan itibaren art arda ekonomik krizler yaşanmıştır. Yüksek ve değişken enflasyon ve istikrarsız bir büyümeye sahip ekonomik ortamdaki iç borç dinamiğinin sürdürülemez boyutlara ulaşması ve başta finansal piyasalar olmak üzere yapısal sorunların kalıcı bir çözüme kavuşturulamaması bu krizlerin başlıca nedenlerini oluşturmaktadır. 1991, 1994, 1998, 1999 ve 2000 yıllarında yaşanan krizlere rağmen, gelecekte olası krizlerden kaçınmak için koruyucu önlemler alınmamış, bu krizler ülke ekonomisini çeşitli yönlerden zayıflatmıştır.

Türkiye Aralık 1999'da IMF (International Monetary Fund-Uluslararası Para Fonu) stand-by destekli 3 yıl süreli döviz kurunu nominal çapa olarak kullanan Enflasyonu Düşürme Programını uygulamaya başlamıştır. Bu programın temel unsurları (Erçel, 1999);

- Sıkı bir maliye politikası uygulayarak faiz dışı fazlanın artırılması,
- Yapısal reformların gerçekleştirilmesi ve özelleştirmenin hızlandırılması,
- Enflasyon hedefi ile uyumlu gelirler politikası uygulanması ve
- Bu unsurların enflasyon ve reel faizlerin düşürülmesine yapacağı katkıyı desteklemek ve ekonomik birimlere uzun vadeli bir bakış açısı kazandırmak için enflasyonun düşürülmesine odaklanmış kur ve para politikası uygulamasıdır.

Döviz kuruna dayalı bu istikrar programıyla üç yıllık süre zarfının sonunda enflasyonun tek haneli rakamlara indirilmesi, reel faiz oranlarının makul bir düzeye düşürülmesi, ekonomideki kaynakların daha etkin olarak kullanılmasının sağlanması ve ekonominin büyüme potansiyelinin artırılması amaçlanmıştır.

Kura dayalı istikrar programı uygulayan diğer ülkelerde olduğu gibi programın ilk yıllarında ekonomik faaliyetlerde bir canlanma gözlenmiş, kur belirsizliğinin ortadan kalkması, kamu maliyesine ilişkin önlemlerin yürürlüğe konulması ve Hazine'nin dış borçlanma imkânlarındaki artış sonucunda reel faizlerde hızlı bir düşüş yaşanmıştır (Serdengeçti, 2001). 2000 yılı sonu için beklenen ortalama TEFE enflasyonu %50'lerden %40'ların altına çekilmiş, ancak daha sonraki aylarda enflasyon %37'nin altına inmemiş, ayrıca program kapsamında yapısal uyumun önde gelen bir kalemi olan özelleştirmeler zamanında yapılmamış,

bankacılık sisteminin dış borçlanması hızla devam etmiştir. Bununla birlikte programın 3–4 milyar arasındaki cari açık öngörüsüne karşın cari açık 9.8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Uygur, 2001, ss.9-14).

Enflasyonu Düşürme Programı kapsamında ilk ciddi kriz Kasım 2000’de yaşanmış, kriz çok yüksek faiz, önemli döviz rezervi kaybı ve 7.5 milyar dolarlık ek IMF kredisi ile atlatılabilmektedir. Bu krizle birlikte Merkez Bankasının rezervleri önemli oranda azalmıştır. Bu kriz programın kredibilitesinde önemli düşüşe yol açmış, iç borçlanma piyasası yeniden oluşturulamamış, bankacılık kesiminin bilançoları önemli ölçüde zararlarla karşılaşmış ve tüm bu gelişmeler piyasalarda sürekli olarak yeni bir kriz ve devalüasyon beklentisinin gündeme oturmasına yol açmıştır. Şubat 2001 krizi, Kasım 2000’deki kriz ile birlikte artan mali kırılganlığın da etkisiyle doğrudan yerli paraya karşı bir atak şeklinde kendini göstermiştir. 16 Şubat’ta 27.94 milyar dolar olan Merkez Bankası döviz rezervi 23 Şubat’ta 22.58 milyar dolara inmiş ve 5.36 milyar dolar rezerv kaybı olmuştur. Bankalar arası para piyasasında gecelik faiz % 6200’e kadar çıkmıştır. Bu gelişmeler üzerine 22 Şubat tarihinde dalgalı kur rejimine geçilerek, enflasyonu düşürme programı terk edilmiş, IMF ve Dünya Bankası destekli Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı uygulanmaya başlanmıştır (Uygur, 2001, s.23).

Türkiye’de Kasım 2000 ve Şubat 2001’de yaşanan finansal krizler ekonominin tüm sektörlerini ve bu yolla da ekonominin makroekonomik (büyüme, işsizlik, enflasyon, dış ticaret, cari işlemler dengesi ve yabancı sermaye yatırımları gibi) performansını derinden etkilemiştir.

2.2.Küresel Finansal Kriz

2.2.1.Küresel Finansal Krizin Nedenleri

Küresel finansal kriz 2007 yılının ortasında ABD’de ipotekli konut kredilerinde ortaya çıkmış ve 2008 yılının ikinci yarısında ABD’deki bazı finans kuruluşlarının batmasıyla küresel bir boyut kazanmaya başlamıştır. Kriz çok az sayıda iktisatçı tarafından öngörülebilmiş, ayrıca krizin nedenleri konusunda tam bir fikir birliğine varılamamıştır (Ateş, 2011, s.3). 2007’de ABD’de ortaya çıkan ve 2008’in ortalarından itibaren tüm dünyayı etkileyen finansal krizin nedenleri hakkında tam bir fikir birliğine varılamasa da literatürde krizin nedenleri genel olarak 4 başlık altında toplanmaktadır. Bunlar;

➤ **Likidite Bolluğu ve Özensiz Krediler;** ABD’de yaşanan ve daha sonra bütün dünyaya yayılan küresel krizin kökeni 2000’li yılların başına dayanmaktadır. ABD Merkez Bankası (FED), 2001 resesyona müdahale etmek ve ABD ekonomisinin tekrar toparlanmasını sağlamak için 2001 yılından sonra (2001–2004 dönemi) faizleri indirmiştir (Türkecul ve Abay, 2009, s.5). Bu faiz indirimleri özellikle dar gelir grubundaki kişilerin gayrimenkul yatırımları için uygun ortamı oluşturmuş ve kredi talebini arttırmıştır. Kredi kuruluşları, kredi geçmişi uygun olmayan tüketicilere bile kredi vererek karlarını daha da artırma yoluna gitmişlerdir (Apak ve Ayaç, 2009, s.210). Kamuoyunda subprime (alt gelir ya da eşikaltı) veya NINJA (No income, no job, no asset) kredileri olarak bilenen bu uygulamalar varlık fiyatlarının özellikle konut fiyatlarının çok hızlı bir şekilde artmasına neden olmuştur. Ancak FED’in 2006 yılından itibaren faiz oranlarını arttırması konut sektörünü büyük bir durgunluğa sokmuş ve durgunlukla birlikte konut fiyatlarında düşüş başlamıştır. Konut satış fiyatları önceden kredi verilen seviyeden aşağılara inince dar gelir grubu aldıkları kredileri düzenli olarak ödeyemez duruma gelmişlerdir. Bir kısım konut kredisinde başlayan geri ödeme problemleri banka portföylerindeki hacizli konut sayısını arttırmaya başlamıştır. Bankaların bu konutları piyasaya arz etmesi konut fiyatlarının daha da düşmesine neden olmuştur. Bunun sonucunda halen kredisini ödemekte olan bazı konut kredisi kullanıcılarının ellerindeki evlerin değeri kalan kredi ödemelerinin net bugünkü değerinin altında kalmıştır. Dolayısıyla bu kişiler de evlerinin kredi geri ödemelerinden vazgeçmişlerdir (Korkmaz ve Tay, 2011).

➤ **Menkul Kıymetleştirme (Seküritizasyon);** Menkul kıymetleştirmeyi ya da seküritizasyonu (securitization) en genel ifadeyle nakit akışlarının bir havuzda toplanması ve yatırımcılara satılmak üzere mali bir varlık olarak menkul kıymetler üretilmesi olarak tanımlanabilir. ABD’de likiditenin bol olduğu 2000–2006 döneminde menkul kıymetleştirme sayesinde bireyler normalden fazla kredi kullanmışlardır. Bu dönemde risk paylaşımı, yüksek getiri beklentisi, bankaların yasal sermaye yükümlülüklerini yerine getirmelerinde kolaylık sağlaması, risk taşımadan ya da daha fazla mevduata ihtiyaç duymadan bankaların yeni kredileri finanse etmelerinin sağlanması gibi unsurlar menkul kıymetleştirmeyi özendirilen hususlardır. Yine bu

dönemde menkul kıymetleştiririnin krizin sebeplerinden birisi olarak değerlendirilmesinin ana sebebi ise bu sayede riskin bir kurumdan diğerine aktarılmasının kolaylaşmasıdır. Örneğin; mortgage kredisi veren bir banka kredilerin geri ödemelerini menkul kıymetleştirerek kısmen veya tamamen bir yatırım bankasına veya diğer bir mortgage kuruluşuna satmaktadır. Bu mekanizma kriz durumunda finansal sistemi kırılğan bir hale getirmektedir. Şöyle ki banka tarafından yapılan menkul kıymetleştirme sayesinde kredi ödemelerindeki aksama hem krediyi veren banka hem de menkul kıymeti satın alan diğer finansal kuruluşlar için zarar anlamına gelmektedir. Nitekim FED Eski Başkanı Greenspan krizin sadece kredilerden kaynaklanmadığını asıl nedenin bu kredilerin paketlenerek tekrar satışından kaynaklandığını ifade etmiştir (Alantar, 2011, pp.2-3).

➤ **Şeffaflık (Saydamlık) Eksikliği;** Mortgage piyasası, mortgage kredisinin düzenlendiği birincil piyasalar ile bu kredilere dayalı menkul kıymetlerin alınıp satıldığı ikincil piyasalardan oluşmaktadır. Bu piyasanın, bireysel yatırımcıdan kurumsal yatırımcıya, yatırım bankalarından serbest fonlara kadar çok çeşitli katılımcıları bulunmaktadır. Kredi verenlerin kredi talebinde bulunanların geçmişini inceledikleri gibi kredi talebinde bulunanların da kredi verenlerin geçmişini dikkate almaları gerekmektedir. Ancak bazen kredi alanlar ile kredi verenler birbirleri hakkında tam bilgiye sahip olamamakta piyasada şeffaflık ilkesi aksamakta ve asimetrik bilgi sorunu ortaya çıkmaktadır. Yaşanan bu finansal krizde kredi verenler faiz oranları hakkında bilgilendirme yaparken, kredi kullanımına ilişkin ücret ve masraflar hakkında kredi talep edenlere açıklayıcı yeterli bilgilendirme yapmamışlardır. Subprime krediler özü gereği riskli krediler grubunda yer almasına rağmen bu riskler yokmuş gibi davranılmış şeffaflık ilkesinin aksamasına bağlı olarak riskler artmış ve bu yüksek riskli kredilerin kullandırılmasıyla sistem sorun çıkarmaya başlamıştır. Kredi veren kuruluşların kredinin kullandırılmasına ilişkin değerlendirme sürecinde yeterli hassasiyeti göstermemesi sistemi temelden sarsmıştır. Kredi skorlarının gerçeği yansıtmayan derecelendirme işlemi sonrasında verilmesi kredi kalitesinin bozulmasına ve kâr marjlarının azalmasına neden olmuştur. Yine kredi veren kuruluşlar, karşılaştıkları riskleri bilanço dışına transfer etme konusunda abartılı davranmış, maruz kaldıkları riskleri kaydılaştırdıklarında ise bilançolarında önemli baskı oluşmuştur (Akbulut, 2010, s.53).

➤ **Derecelendirme Kuruluşları ve Düzenleyici/Denetleyici Kuruluşlar;** Derecelendirme kuruluşları ve düzenleyici/ denetleyici kuruluşlar finansal piyasalarda riskin belirlenmesi ve bu belirlenen riskin düzenlenmesi ve zaman içerisinde denetime tabi tutularak istikrarlı bir trend izlemesinde önemli paya sahip olan kuruluşlardır. Diğer finansal piyasalarda olduğu gibi mortgage piyasalarında da ürünlerin fiyatlanması bu fiyatın gerçeğe uygun olarak düzenlenmesi ve denetlenmesi konusunda en büyük sorumluluk yine bu kuruluşlara aittir. Küresel finansal krizin diğer önemli bir nedeni kendisini böyle önemli bir misyona haiz olan kredi derecelendirme kuruluşlarının ve düzenleyici/denetleyici kurumların riski eksik tahmin etmeleri noktasında göstermektedir. Riskin eksik tahmini zaman içerisinde istikrarlı makroekonomik trendler, riski finansal sistem içerisinde daha iyi yayacak ve riskin izini kaybettirecek şekilde tasarlanan yeni finansal ürünlerin geliştirilmesi ve hem uluslararası düzeyde hem de ABD içerisindeki bölünmüş regülasyon ile beslenilmiştir. Riskin bu eksik tahmini, yüksek risk grubundaki tüketicilerin borçlarında genel bir artışa, kontrolsüz denetime, finansal ve gayrimenkul varlıkların fiyatlarında kendi kendini besleyen yükselişlere yol açmıştır. Eşikaltı piyasada görülen bu aşırılıklar başka hiçbir piyasada görülmemiştir (Bricongne vd., 2009, p.23).

2.2.2.Küresel Finansal Krizin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

1929 Büyük Buhran'ından sonra dünyanın en büyük ekonomik krizi olarak gösterilen küresel finansal kriz, likidite bolluğu ve bunun sonucunda verilen özensiz krediler, aşırı menkul kıymetleştirme, saydamlık eksikliği, derecelendirme kuruluşlarının etkinliğindeki yetersizlik ve düzenleyici ve denetleyici kuruluşların müdahalede gecikmesi gibi nedenlere bağlı olarak ABD'de 2007'nin yazından itibaren konut kredilerinin geri ödenememesi ve bunun üzerine alt gelir grubuna mortgage kredisi verenlerin iflasını ilan etmesiyle birlikte başlamıştır.

Küresel finansal krizle birlikte, Temmuz 2007'de Indy Mac ve Eylül 2007'de ABD'nin en büyük 4. yatırım bankası olan 158 yıllık Lehman Brothers 600 milyar dolar borç ile iflasını açıklamıştır. Eylül 2007'de batmanın eşiğine gelen Fannie Mae ve Freddie Mac 200 milyar dolarlık kurtarma paketiyle tamamen devletleştirilmiştir (Ünal ve Kaya, 2009, s.6). Üç büyük yatırım

bankasından biri olan Merrill Lynch, Bank of America tarafından satın alınmıştır. Goldman Sachs ve Morgan Stanley'in de bankacılık holding şirketine dönüşmelerine izin verilmiştir (Barth vd., 2010, p.135).

Devlet müdahalelerine rağmen yaşanan iflaslar bütün dünya da deprem etkisi yaratmış ve bu etki finansal paniğin giderek artmasına neden olarak ABD'de başlayan finansal kriz 2008'in son çeyreğine gelindiğinde gelişmiş ülkelere sirayet etmeye başlayarak küresel finansal krize dönüştürmüştür.

Krizin küresel boyut kazanmasıyla birlikte ilk olarak finansal piyasalarda ortaya çıkan kriz zamanla reel sektörü de etkilemeye başlamıştır. Finansal kriz reel ekonomiye üç ana kanaldan yayılmıştır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür (Bricongne vd., 2009, p.23);

- Finansal kriz beraberinde bütün ekonomik aktörleri etkileyen bir güven krizine neden olmuştur. Bankalar birbirine kredi vermekte isteksiz davranmış, hanehalkı işsizlikten korkarak tasarruflarını yastık altına koymuşlardır.
- Kredilere erişim daha maliyetli ve daha zor hale gelmiştir. Daha yüksek iflas riski ile karşı karşıya kalınca kredi verenler kredi faizlerini yükseltmişler veya kredi vermeyi tamamen kesmişlerdir. Kredi kısıtlamaları ve güven krizinin hanehalkı ve kurumsal yatırım üstünde olumsuz etkisi olmuştur.
- Talepteki düşüş dünya ticaretinde bir yavaşlamaya neden olmuş ve böylelikle kriz bütün olarak dünya ekonomisine yayılmıştır.

Krizin reel sektöre sıçramasıyla birlikte dünya genelinde üretim hacmi daralmış, işsizlik artmış, dış ticaret daralmış, yabancı sermaye yatırımları azalmış, enflasyon oranları yükselmiş ve güven endeksinde önemli ölçüde düşüşler yaşanmıştır. Reel ekonominin kötüleşmesi, finansal krizin devam etmesine ve krizin derinleşmesine neden olmuştur. Bununla birlikte başta ABD olmak üzere diğer birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede krizin etkilerini hafifletmek ve ekonomiyi tekrar istikrara kavuşturmak amacıyla genişletici para ve maliye politikaları içerikli kurtarma paketleri yürürlüğe konulmuştur.

2.3.Euro Bölgesi Borç Krizi

ABD konut piyasasında 1997–2006 yılları arasında ortaya çıkan balonun sönmeye başlaması, öncelikle 2007 yılı sonunda ABD'de eşik altı krizine yol açmış, daha sonra 2008'in son çeyreğinde küresel finansal piyasalara da yayılarak küresel finansal krize dönüşmüştür. Küresel finansal krize benzer şekilde tepki veren Euro Bölgesi ülkeleri, aşırı borçlanma, konut balonları ve standartlarının üzerinde yaşam sürmelerinden dolayı mali sıkıntı ile karşı karşıya kalmışlardır (Sandoval vd., 2011, pp.3-4). Euro bölgesi borç krizi, Ekim 2009'da Yunanistan'ın borç yükünü revize etmesinden sonra yatırımcıların bunun Euro Bölgesi içerisinde zincirleme bir reaksiyona yol açacağından endişe etmeleriyle patlak vermiş, 2 yıl içerisinde İrlanda, Portekiz, İtalya ve İspanya'ya yayılmıştır.

Geçmiş 10 yıl içerisinde Euro Bölgesi çevre ülkelere sermaye akışı ve sonrasında kamu ve özel borçların birikmesi süregelen krizin ana nedenini oluşturmaktadır. Bu ülkeler Euro'yu kabul edip, ulusal para birimlerinden Euro'ya geçmeleri ile birlikte, bono faizleri önemli ölçüde düşmüş, daha güçlü ekonomilere sahip Euro Bölgesi merkez ülkelerinin ödedikleri faiz oranına yakınsamıştır. Bununla birlikte çevre ülkelerin kamu ve özel sektörleri yeni, ucuz krediye erişimden faydalanırken, sağlanan sermayeyi, borçları ödeyecek kaynakları yaratabilecek üretken yatırımlara yönlendirmemişlerdir. Sonuç olarak borç seviyeleri yükselmeye başlamıştır. Yunanistan gibi bazı ülkelerde borç birikimi kamuda gerçekleşirken, ciddi bankacılık ve emlak balonlarının olduğu İrlanda ve İspanya gibi ülkelerde özel sektörde borç birikimi olmuştur (Nelson vd., 2012, p.2). 2008 Küresel Finansal Krizi'yle birlikte sermaye piyasalarının donma noktasına gelmesiyle hükümetlerin hanehalkı ve firmalar için yeni kredilere erişim ve mevcut borçları yenilemesi zorlaşmıştır. Ayrıca küresel kriz sonucu ekonomilerin daralması nedeniyle vergi gelirleri düşmüş, hükümetlerin ekonomiyi canlandırmaya yönelik genişletici ekonomik politikaları sonucu kamu harcamaları artmıştır. Bununla birlikte bazı ülkelerde özel sektör borcunun kamulaştırılması kamu borç stokunu sürdürülemez boyutlara taşımıştır.

Sermaye akışı aynı zamanda bazı ülkelerde iç talebi besleyerek, yüksek büyüme ve beraberinde enflasyona yol açmıştır. Çevre ülkelerde artan fiyatlar, bu ülkelerin Almanya gibi diğer ülkeler karşısında rekabet güçlerini azaltmıştır. Sonuç olarak çevre ülkeler, özellikle Euro Bölgesi merkez ülkeleri Alman ve Fransız bankalarından sağlanan borçlanma kaynaklı sürdürülemez ticaret açığı vermeye başlamışlardır. Avrupa Ekonomik ve Parasal Birlik (EMU-European Economic and Monetary Union) çevre ülkelerin artan ticaret açıklarına müdahale olanaklarını sınırlamıştır. Çevre ülkeler Euro Bölgesinde olmasaydılar, paralarının değerini düşürerek ticaret açıklarını azaltabilirlerdi. Benzer şekilde çevre ülkeleri, aşırı ısınan ekonomilerine karşılık ekonomik büyümeyi yavaşlatmak için faiz oranlarını yükseltebilirlerdi. Ancak Euro Bölgesi ülkeleri ortak para politikası izlemeleri nedeniyle devalüasyon ve faiz oranlarını artırma bu ülkeler için bir seçenek olmamaktadır.

Yukarıda belirtilen nedenlerin yanı sıra her ülkeye özgü bir takım etkenlerde borç krizine katkı sağlamıştır. Yunanistan'da yaygın vergi kaçakçılığı ve yüksek kamu harcamaları krizin başlıca nedenlerinden birisini oluşturmuştur. İrlanda büyük ölçekte bankalara sahipti. İrlanda bankaları için devlet garantisi 2010 yılında %30 oranında bütçe açığına neden olmuş, 2009 ve 2010 arasında kamu borç düzeyinin % 40'tan daha fazla artmasına yol açmıştır. Diğer yandan Portekiz ekonomisi rekabetçi değil ve küresel kriz öncesi büyüme döneminde en yavaş büyüyen ekonomilerden birisiydi. İspanya 2000'li yılların ortasında bütçe fazlası vermekte ve göreceli olarak düşük kamu borç stokuna sahipti. Ancak ülkeye sermaye girişi sürdürülemez emlak balonunu beslemiştir. İtalya uzunca süredir % 100'ü geçen seviyelerde yüksek kamu borcuna sahipti, bundan dolayı küresel finansal kriz İtalya ekonomisinin kırılganlığını artırmıştır (Nelson vd., 2012, pp.16-19). 2009 yılının son çeyreğinde Yunanistan'da ilk olarak ortaya çıkan Euro Bölgesi Borç Krizi kısa sürede domino etkisi yaratarak önce diğer Euro Bölgesi ülkelerini etkisi altına almış daha sonra da dünya genelinde bir durgunluğu neden olmuştur.

2000 ve sonrasında yaşanan krizler üretim, istihdam ve işsizlik, dış ticaret, yatırım ve enflasyon gibi makroekonomik değişkenler yanında evlenme-boşanma ve intihar gibi sosyal değişkenler üzerinde de etkili olarak bir ülkenin sosyo-ekonomik yapısını derinden etkilemiştir.

3.Finansal Krizlerin Evlenme-Boşanma ve İntiharlar Üzerine Etkilerine Yönelik Yapılan Çalışmalar

Evlenme-boşanma ve intihar sayılarına yönelik olarak verilerin sınırlılığından dolayı Literatürde finansal krizler ile evlenme-boşanma ve intiharlar arasındaki ilişkiyi inceleyen kısıtlı sayıda çalışma bulunmaktadır.

Choi ve Chung (2002) çalışmalarında 1997 yılında Kore'de yaşanan ekonomik krizin sosyal etkilerini araştırmışlardır. İşsiz hanehalkının % 23,9'u evlilikleri ile ilgili sorun (kavga, boşanma, ayrı yaşanma veya uzun süreli ve şiddetli geçimsizlik) yaşadıklarını belirtmişlerdir. Son dönemde işsiz kalanların % 6,6'sı çocuklarının suç işleme oranlarında artış olduğunu, % 8,3'ü ise kriz patlak verdiği için ailelerini ayırmak zorunda kaldıklarını belirtmişlerdir.

Nayak ekonomik krizlerin sosyal etkisini belirlemeye yönelik olarak yaptığı çalışmasında ekonomik krizlerden dolayı bireylerin evlenmeyi ve çocuk sahibi olmayı ertelediklerini belirtmiştir (Nayak, t.y. pp.1-10).

Economou ve diğerleri (2011) çalışmalarında 2256 denekten oluşan örneklemini kullanarak Yunanistan'da intihar eğilimi ile ekonomik kriz arasındaki ilişkiyi incelemişler, araştırmadan önceki ayda intihara teşebbüs etmiş olduklarını rapor edenlerin sayısında % 36'lık artış olduğunu tespit etmişlerdir. Ekonomik durgunluğun intihar ve intihar teşebbüslerinde artışa yol açtığını belirterek intihar ideasyonuna sahip insanların sürekli gözlenmesi, izlenmesi gerektiğini önermişlerdir (Economoua vd., 2011, p.1459).

Reeves ve diğerleri (2012) tarafından ekonomik durgunluk süresince ABD'deki intihar oranlarına ilişkin yapılan çalışmada krizin başlangıcından önceki 1999-2007 arası dönemde ABD'de intihar ölüm oranının ortalama olarak yılda 100.000 kişi başına 0.12

oranında arttığı, durgunluğun başlamasıyla birlikte 2008–2010 arası dönemde intihar oranlarındaki artışın hızlanarak 0.51'e yükseldiği tespit edilmiştir. İntihar oranındaki bu hızlanma yılda ilave 1580 intihara karşılık gelmektedir (Reeves vd., 2012, p.1813).

Chen ve diğerleri (2012) çalışmalarında Japonya'da durgunluk, işsizlik ve intihar arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 1997 ve 1998 arasında finansal kriz süresince intihar oranının 24391'den 32683'e yükselerek %35 arttığını tespit etmişlerdir (Chen vd., 2012, p.78).

Cohen (2012) çalışmasında, işsizlik ve hacizlerin, boşanma oranları ile ilişkili olup olmadığını test etmiş, sonuçlar yükseköğretimde öğrenime sahip olanlar için haciz oranlarının, yüksek boşanma oranları ile pozitif ilişkili olduğunu, işsizliğin, boşanma oranları üzerinde etkisi olmadığını göstermiştir.

Chowdhury (2013) ABD'nin 45 eyaletinde 1978–2009 arası dönemi kapsayacak şekilde yaptığı çalışmada harcanabilir gelir arttıkça, boşanma oranının arttığı bulgusuna ulaşmıştır. Veriler 2005'de 1000 evli kadın başına boşanma oranı % 16,4'den 2007'de %17,5'e yükseldikten sonra, 2008'de bu oran %16,9'a düşmüştür. Ayrıca çalışmasında bir ekonomi krizinde insanların gelirleri düşük olduğunda, evliliğin kalitesine bakmaksızın boşanmanın maliyetinin çiftlerin ayrılmasını engelleyeceğini öne sürmektedir.

Povoledo ve Carvajal (2013) 2009 yılından itibaren borç krizinin içerisinde bulunan Euro bölgesinde, özellikle krizin yoğun olarak yaşandığı ülkeler içerisinde intihar oranlarının önemli oranda yükseldiğini gözlemlemişlerdir. Yunanistan'da erkekler arasında intihar oranı 2007 ile 2009 arasında % 24'den fazla artarken, İrlanda'da aynı dönemde erkekler arasındaki intihar oranı % 16'dan fazla artmıştır. İtalya'da ekonomik güçlüklerden kaynaklanan intihar oranı 2005'de 123'den 2010'da 187'ye çıkarak % 52 oranında artmıştır.

Sonuç olarak literatürdeki çalışmalar değerlendirildiğinde çoğu çalışma finansal krizlerin evlilik hayatında sorunlara, çiftlerin evlilik hayatlarını ve çocuk sahibi olmalarını ertelemelerine, boşanmaların ve intiharların artmasına neden olduğunu ortaya koymaktadır. Az sayıdaki çalışma ise finansal krizlerin kişilerin gelirlerini düşürdüğünü bunun sonucunda boşanmanın maliyetinin arttığını ve buna bağlı olarak da finansal krizlerin boşanmaları ertelediği ve engellediği sonucuna ulaşmaktadır.

4. Türkiye Ekonomisinde 2000 ve Sonrası Dönemde Türkiye ve Yurtdışı Merkezli Yaşanan Krizlerin Evlenme-Boşanma ve İntiharlar Üzerindeki Etkileri

Türkiye ekonomisinde 2000 yılından önce yaşanan finansal krizler ve 1999 Marmara Depremi'nin de etkisiyle istikrarsız bir ekonomik yapı ve buna bağlı olarak da istikrarsız bir büyüme performansı gözlenmektedir. Bu istikrarsızlık Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleriyle en üst seviyesine ulaşmıştır. Bu krizlerden sonra uygulamaya konulan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, bu program kapsamında gerçekleştirilen reformlar ve 2002 yılından sonra sağlanan siyasal istikrar ile birlikte ekonomide yaşanan istikrarsızlık ortadan kalkmıştır. Ekonomi 2002 yılında yakaladığı olumlu performansı 2008 yılına kadar sürdürmüştü ve bu süreçte sürekli büyümüştü. Ancak 2008 yılının son çeyreğinde ABD'de ortaya çıkan Küresel Finansal Kriz'in ve 2009 yılında öncelikli olarak Yunanistan'da ortaya çıkan daha sonra Euro bölgesine yayılan Euro Bölgesi Borç Krizi'nin de etkisiyle 2009 yılında daralmıştır. Krizlerin etkileri dünyada daha uzun süreli yaşanmasına rağmen, Türkiye krizlerin öncesindeki güçlü ekonomik yapısı ve özellikle güçlü bankacılık sektörü verileri sayesinde, krizleri en iyi şekilde yöneterek en kısa sürede atlatmış ve 2010, 2011 ve 2012 yılında sağladığı büyüme performansı ile dünyada en yüksek büyüme oranlarına ulaşan ekonomiler arasında yer almıştır.

2000 ve sonrasında gerek yurtiçi ve gerekse de yurtdışı merkezli yaşanan krizler sosyal değişkenleri (evlenme-boşanma, doğum, çocuk sayısı ve intihar gibi) yakından ilgilendiren ekonomik değişkenleri önemli bir şekilde etkilemiştir.

**TÜRKİYE EKONOMİSİNDE 2000 YILI VE SONRASINDA YAŞANAN
FİNANSAL KRİZLERİN EVLENME-BOŞANMA VE İNTİHARLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ**
Cüneyt KILIÇ
Burcu KILINÇ SAVRUL
Yılmaz BAYAR

Tablo 1. 2000 ve Sonrası Dönemde Seçilmiş Bazı Ekonomik Değişkenlerin Seyri

Yıllar	Büyüme (%)	KBGSYH (ABD \$)	İşsizlik Oranı (%)	Yeni Kurulan Şirketler	Kapanan Şirketler	Protesto Edilen Senetler	İMKB'de İşlem Gören Şirket Sayısı	İç Borç Stoku/GSYH (%)
2000	6,8	4 130	6,5	33161	1887	859827	315	21,9
2001	-5,7	3 021	8,4	29665	2464	805059	310	50,9
2002	6,2	3 492	10,3	30842	3667	498748	288	42,8
2003	5,3	4 559	10,5	32259	5436	480231	285	42,7
2004	9,4	5 764	10,8	40919	7660	589892	297	40,2
2005	8,4	7 022	10,6	47401	8886	920641	304	37,7
2006	6,9	7 586	10,2	52699	9471	1177910	316	33,2
2007	4,7	9 240	10,3	55351	9954	1470758	319	30,3
2008	0,7	10 438	11,0	33142	5941	1574031	317	28,9
2009	-4,8	8 559	14,0	43239	10402	1599957	315	34,6
2010	9,2	10 022	11,9	50423	11400	1216173	331	32,1
2011	8,8	10 466	9,8	53409	13095	918978	363	28,5
2012	2,2	10 497	9,2	38887	14168	1074730	404	27,3

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), **İstatistik Göstergeler 1923–2011**, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara, 2012: 131–132–456–625–628–666–695–741'deki tablolardan, TOBB, TCMB, Hazine Müsteşarlığı ve Borsa İstanbul verilerinden derlenmiştir.

Kasım 2000, Şubat 2001, 2008 Küresel Finansal Kriz ve 2009 Euro Borç Krizinin yaşandığı yıllarda Türkiye ekonomisinin büyümesi yavaşlamış hatta ekonomi 2001 ve 2009 yılında daralmıştır. Büyümede yaşanan bu gelişmelere bağlı olarak Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (KBGSYH), yeni kurulan şirket sayıları ve İMKB'de işlem gören şirket sayılarında azalmalar yaşanmış, işsizlik oranı, kapanan şirket sayıları, protesto edilen senetler ve iç borç stokunun GSYH içindeki payında ise artışlar yaşanmıştır.

2000 ve sonrasında yaşanan finansal krizler ve bu krizlerin ekonomik etkileri aynı dönemde evlenme-boşanma, doğum ve çocuk sayısı gibi sosyal değişkenler üzerinde de önemli etkilere neden olmuş ve aynı dönemde bu sosyal değişkenlerde önemli değişimler yaşanmıştır.

Tablo 2. Evlenme-Boşanma ve Doğumlara Yönelik İstatistikler (2000–2012 Dönemi)

Yıllar	Evlenme Sayıları	Boşanma Sayıları	Kaba Evlenme Hızı (‰)	Kaba Boşanma Hızı (‰)	Doğum Sayısı	Kaba Doğum Hızı (‰)	Genel Doğurganlık Hızı (‰)	Çocuk Sayısı
2000	461417	34862	6,84	0,52	---	---	---	---
2001	544322	91994	8,36	1,41	1323288	20,3	83,9	2,37
2002	510155	95323	7,73	1,44	1229500	18,6	76,9	2,17
2003	565468	92637	8,46	1,39	1198853	17,9	74,0	2,09
2004	615357	91022	9,09	1,34	1222403	18,1	74,6	2,11
2005	641241	95895	9,35	1,40	1243883	18,1	75,1	2,12
2006	636121	93489	9,17	1,35	1255106	18,1	75,1	2,12
2007	638311	94219	9,09	1,34	1289016	18,4	76,4	2,16
2008	641973	99663	9,03	1,40	1294227	18,2	76,1	2,16
2009	591742	114162	8,21	1,58	1263289	17,5	73,4	2,08
2010	582715	118568	7,98	1,62	1255937	17,2	72,5	2,06
2011	592775	120117	8,02	1,62	1241412	16,8	71,1	2,02
2012	603751	123325	8,03	1,64	1279864	17,0	72,3	2,08

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2012, ss.32-49'daki tablolardan ve veritabanındaki verilerden derlenmiştir. Finansal krizlerin yaşandığı yıl ve özellikle de onu takip eden birkaç yılda evlenme sayıları düşerken boşanma sayılarında artışlar yaşanmıştır. Bu gelişmelere bağlı olarak da yine aynı yıl ve yıllarda kaba evlenme hızı¹ düşerken, kaba boşanma hızı² artış göstermiştir. Evlenme ve boşanmalarda yaşanan bu gelişmelere bağlı olarak yine finansal krizlerin yaşandığı yıl ve onu takip eden yıllarda, doğum sayısında, kaba doğum hızında³, genel doğurganlık hızında⁴ ve çocuk sayısında azalmalar yaşanmıştır.

¹ **Kaba Evlenme Hızı:** Belli bir yıl içinde her 1000 nüfus başına düşen evlenme sayısıdır.
² **Kaba Boşanma Hızı:** Belli bir yıl içinde her 1000 nüfus başına düşen boşanma sayısıdır.
³ **Kaba Doğum Hızı:** Belli bir yıl içinde her 1000 nüfus başına düşen doğum sayısıdır.

Türkiye'de 2000–2012 yılları arasında 7.625.348 kişi evlenmiştir. Ekonomik krizin yaşandığı 2001 yılında 544 bin 322 olan evlenme sayısı, ekonomik krizin etkilerinin devam ettiği 2002 yılında 510 bin 155'e düşmüştür. 2003 yılında krizin etkilerinin hafiflemesiyle birlikte 565 bin 468'e yükselen evlenme sayısı, bu tarihten sonra Küresel Finansal Kriz'in etkilerinin hissedildiği 2009 yılına kadar sürekli artmıştır. Krizin etkisiyle 2009'da evlenme sayısı 50 bin 231 kişi azalmıştır. Bu azalış 2010 yılında da azda olsa devam etmiş ve evlenme sayısı bu yıl içinde 9 bin 27 kişi azalmıştır. 2010 yılında krizin etkilerinin yavaş yavaş atılmaya başlanmasıyla evlenme sayılarında 2011 yılından itibaren tekrar artış yaşanmaya başlanmıştır. Evlenme sayısının toplam nüfus içindeki oranına bakıldığında krizlerin yaşandığı yıllarda ve krizi takip eden yıllarda kaba evlenme hızının düştüğü krizin etkilerinin hafiflediği ve ekonomik büyümenin arttığı yıllarda ise kaba evlenme hızının arttığı görülmektedir.

Türkiye'deki boşanma sayıları yıllar itibari ile artış göstermektedir. Türkiye'de 2000–2012 yılları arasında 1.265.276 kişi boşanmıştır. 2000 yılında boşanma sayısı 34 bin 862 kişi iken Kasım 2000 ve Şubat 2001'de yaşanan krizlerle birlikte bu sayı 2001 yılında 91 bin 994 kişiye yükselmiş, 2002'de daha da artarak 95 bin 323 kişi olarak gerçekleşmiştir. 2003 yılında krizlerin etkilerinin hafiflemesiyle boşanma sayıları 92 bin 637'ye düşmüştür. 2003–2008 döneminde çok fazla değişim göstermeyen boşanma sayıları 2008 Küresel Finansal Kriz'in yaşandığı yıl 99 bin 663 olarak gerçekleşmiştir. Küresel Finansal Kriz'in 2009 yılında Euro Borç Krizi ile birleşmesiyle ilk defa boşanma sayıları 100 binin üzerine çıkarak 114 bin 162 kişi olmuştur. Bu sayı 2009 yılından günümüze kadar sürekli artmıştır. 2012 yılı itibariyle boşanma sayısı 123 bin 325 kişi olarak gerçekleşmiştir. Boşanma sayısının toplam nüfus içindeki oranına bakıldığında krizlerin yaşandığı yıllarda ve krizi takip eden yıllarda kaba boşanma hızının arttığı (2000'de 0,54 iken 2001'de 1,41 ve 2002'de 1,44) krizin etkilerinin hafiflediği ve ekonomik büyümenin arttığı yıllarda ise kaba boşanma hızının azaldığı görülmektedir.

Finansal krizler evlenme-boşanma ve doğumları etkilemenin yanında yarattığı ekonomik olumsuzlukların psikolojik problemlere neden olması sonucunda intihar ve buna bağlı olarak da ölüm sayılarını da etkilemektedir.

Tablo 3. İntiharlar ve Ölümlere Yönelik İstatistikler (2000–2012 Dönemi)

Yıllar	İntihar Sayıları	Kaba İntihar Hızı (%000)	Ekonomik Problemlere Bağlı İntihar Sayıları	Ekonomik Problemlere Bağlı İntiharların Toplam İçindeki Payı (%)	Ticari Başarısızlıklara Bağlı İntihar Sayıları	Ticari Başarısızlıklara Bağlı İntiharların Toplam İçindeki Payı (%)
2000	1802	2,67	323	17,92	84	4,66
2001	2584	3,94	525	20,32	148	5,73
2002	2301	3,49	327	14,21	91	3,95
2003	2705	4,04	385	14,23	147	5,44
2004	2707	4,00	194	7,17	60	2,22
2005	2703	3,94	225	8,32	63	2,33
2006	2829	4,08	215	7,60	56	1,98
2007	2793	3,98	263	9,42	60	2,15
2008	2816	3,96	289	10,26	119	4,23
2009	2898	4,02	318	10,97	90	3,11
2010	2933	4,02	273	9,31	62	2,11
2011	2677	3,62	215	8,03	60	2,24
2012	3225	4,29	246	7,63	67	2,08

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2012, ss.39-48'deki tablolardan ve veritabanındaki verilerden derlenmiştir.

Finansal krizlerin yaşandığı yıllarda intihar sayılarında ve buna bağlı olarak da kaba intihar hızında⁵ artış yaşanmıştır. Yine aynı yıllarda ekonomik problemlerden ve ticari başarısızlıklardan dolayı gerçekleşen intiharların sayısında artış yaşanırken, bu nedenlere bağlı olarak gerçekleştirilen intiharların toplam içindeki payları da artmıştır. Bu noktadan hareketle finansal krizlerin ekonomik problemleri ve ticari başarısızlıkları artırarak kriz dönemlerinde intiharları artırdığını söylemek mümkündür.

⁴ Genel Doğurganlık Hızı: Belli bir yıl içinde 15–44 yaş grubunda her 1000 kadın başına düşen doğum sayısıdır.

⁵ Kaba İntihar Hızı: Belli bir yıl içinde her 1000 nüfus başına düşen intihar sayısıdır.

SONUÇ

1980 sonrasında dünya genelinde birçok ülkede ekonomik krizler yaşanmıştır. Bu krizlere 1992-1993'de Avrupa Para krizi, 1994-1995'de Latin Amerika krizi, 1997- 1998'de Güney Doğu Asya Krizi, 1998'de Rusya Krizi, 1999'da Brezilya ve 2002'de Arjantin krizleri örnek verilebilir. Ekonomik krizler hem birey hem de toplum üzerinde olumsuz etkiler doğurmaktadır. Krizlerin ortaya çıkardığı ekonomik daralma, KBGSYH'de azalma, işsizliğin artması, kapanan işyeri sayılarında yaşanan artış, protesto edilen senetlerde meydana gelen artış ve borçların artması bir ülkedeki evlenmelerin azalmasına, bu karşılık boşanma ve intihar sayılarının artmasına neden olmaktadır.

Türkiye ekonomisinde de Kasım 2000, Şubat 2001, 2008 Küresel Finansal Kriz ve Euro Borç Krizi sonrasında ekonomik daralmış, KBGSYH azalmış, işsiz sayısı artmış, yeni açılan işyeri sayısı azalırken kapanan işyeri sayıları artmış, protesto edilen senet sayısı artmış ve borçlarda artış yaşanmıştır. Krizlerin yarattığı bu ekonomik etkiler ve bu etkilere bağlı olarak ortaya çıkan belirsizlik ortamı ruh sağlığı bozukluklarına, bedensel hastalıklara, strese, depresyona, umutsuzluğa yol açabilmektedir. Bu nedenler Türkiye'de özellikle intiharla yaşanan ekonomik krizler arasında önemli bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Kriz sonrası dönemde intihar oranları yüksek oranlara çıkmaktadır. Türkiye'de, yine 2001 krizinin hemen ardından evlenme sayıları da azalmış, boşanma sayılarında artış yaşanmıştır. Eşler ekonomik krizden işsiz kalarak olumsuz etkilendiklerinde, evlilik yaşantılarında sorunlar, sıkıntılar ortaya çıkmaktadır. Bu süreç boşanmaya kadar gidebilmektedir.

KAYNAKÇA

- AKBULUT, R. (2010). "Son Yaşanan Küresel Finansal Kriz ve Türk Finans Sektörü Üzerindeki Etkileri", Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, Cilt:2, Sayı:2, Mayıs 2010, 45–68.
- ALANTAR, D. "Küresel Finansal Kriz: Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme", http://www.finanskulup.org.tr/assets/maliyefinans/81/Dogan_Alantar_Kuresel_Finansal_Kriz_Nedenleri_Sonuclari_MFY81.pdf, 1–10, Erişim Tarihi (13.06.2011).
- ALLEN, F. ve GALE, D. (1999). "Bubbles, Crises, and Policy", Oxford Review of Economic Policy, Vol.15, No.3, 9–18.
- APAK, S. ve AYTAÇ, A. (2009). Küresel Krizler Kronolojik Değerlendirme ve Analiz, Avcıol Basım Yayın, İstanbul.
- ATEŞ, D. (2011). "Ekonomik Kriz Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşmenin Geleceği", Doğuş Üniversitesi Dergisi, 12 (1), 1–16.
- BARTH, James, LI, R. Tong ve LU, W. (2010). "Bank Regulation in the United States", CESifo Economic Studies, Vol. 56, 1/2010, 112–140.
- BASTI, E. (2006). Kriz Teorileri Çerçevesinde 2001 Türkiye Finansal Krizi: Krizin Finans Sektörünün Verimliliğine ve Etkinliğine Etkileri, Ankara, SPK, Yayın No:191.
- BAYRAKTUTAN, Y. (2006). "Küresel Finansal Krizler ve IMF, Ekonomik kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri", Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri, Ed. Halil Seyidoğlu ve Rıfat Yılmaz, İstanbul, Arıkan Basım Yayım Dağıtım, 23–54.
- BORDO, M., EICHENGREEN, B., KLINGEBIEL, D., PERIA, M. S. M. ve ROSE, A. K. (2001). "Is the Crisis Problem Growing More Severe?", Economic Policy, Vol.16, No.32, April, 53–82.
- BORSA İSTANBUL, "Veriler", <http://borsaistanbul.com/veriler>, Erişim Tarihi (23.08.2013).
- BRICONGNE, Jean-Charles, LAPÉGUE, Vincent ve MONSO, O. (2009). "Subprimes: From the Financial Crisis to the Economic Crisis", National Institute of Statistics and Economic Studies, 23–41.
- BUSTELO, P. (2000). "Novelties of Financial Crises in the 1990s and the Search for New Indicators", Emerging Markets Review (Elsevier), Vol.1, No.3, 229–251.
- CHEN, J., CHOI, Y. C., MORI, K., SAWADA, Y. ve SUGANO, S. R. (2012). "Unemployment and Suicide in Japan", Japan Labor Review, Vol.9, No.2, 75–92.
- CHOI, Y. ve CHUNG, C.-S. (2002). "Social Impact of the Korean Economic Crisis", EADN Regional Project on the Social Impact of the Asian Financial Crisis, EADN RP1–4, 1–19.
- CHOWDHURY, A., T. (2013). "Recession do us part: Booms, Busts and Divorce in the United States", Applied Economics Letters, Vol.20, Issue 3, 255–261.
- COHEN, P. N. (2012). "Recession and Divorce in the United States: Economic Conditions and the Odds of Divorce, 2008–2010", Maryland Population Research Center, Working Paper, 1–22.
- DAIANU, D. ve LUNGU, L. (2008). "Why is This Financial Crisis Occurring? How to Respond to It?", Romanian Journal of Economic Forecasting, Vol.5, No.4, 59–87.
- DEĞİRMEN, S., ŞENGÖNÜL, A. ve TUNCER, İ. (2006). "Kriz Erken Uyarı Sistemleri Olarak Reel Ekonomi Göstergeleri", Ekonomik kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri, Ed. Halil Seyidoğlu ve Rıfat Yılmaz, İstanbul, Arıkan Basım Yayım Dağıtım, 465–498.
- DOĞANLAR, M. (2006). "Türkiye Ekonomisi'nde 1994 Krizi İçin Öncü Göstergeler Denemesi", Ekonomik kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri, Ed. Halil Seyidoğlu ve Rıfat Yılmaz, İstanbul, Arıkan Basım Yayım Dağıtım, 375–404.
- DOOLEY, M. (2000). "A Model of Crises in Emerging Markets", The Economic Journal, Vol.110, 256–272.
- DORNBUSCH, R. (1987). "Collapsing Exchange Rate Regimes", Journal of Development Economics, Vol.27, No.1-2, 71-83.
- ECONOMOUA, M., MADIANOS, M., THELERITIS, C., PEPOU, L. E., STEFANIS, C. N., (2011). "Increased Suicidality Amid Economic Crisis in Greece", The Lancet, Vol.378, Issue 9801, 1459–1522.

- EICHENGREEN, B. J. ve PORTES, R. (1987). "The Anatomy of Financial Crises", NBER Working Paper Series, Working Paper No.2126, Cambridge, 1–83.
- ERÇEL, G. (1999). "2000 Yılı Enflasyonu Düşürme Programı: Kur ve Para Politikası Uygulaması", Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds /yayin/paraprog2/baskanmat5y.html>, Erişim Tarihi (10.01.2012).
- FLOOD, R. P. ve GARBER, P. M. (1984). "Collapsing Exchange Rate Regimes: Some Linear Examples", *Journal of International Economics*, Vol.17, No.1–2, 1–13.
- GHOSH, B. N. (2001). "Financial Countries in the MIT Countries: Myths and Realities", *Global Financial Crises and Reforms: Cases and Caveats*, Ed. B.N. Ghosh, New York, Routledge, 77–101.
- HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI, "Kamu Finansmanı İstatistikleri", <http://www.hazine.gov.tr/default .aspx?nsw=EilDPQez15w=H7deC+LxB18=&mid=59&cid=12&nm=33>, Erişim Tarihi (17.10. 2013).
- IMF (1998). *World Economic Outlook: Financial Crises: Causes and Indicators*, IMF, Washington.
- IŞIK, S., DUMAN, K. ve KORKMAZ, A. (2004). "Türkiye Ekonomisinde Finansal Krizler: Bir Faktör Analizi Uygulaması", *D.E.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt:19, Sayı:1, 45–69.
- KAMINSKY, Graciela L. ve REINHART, C. M. (1999). "The Twin Crises: The Causes of Banking and Balance-of-Payments Problems", *American Economic Review*, Vol.89, No.3, 473–500.
- KARABULUT, G. (2002). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Nedenleri*, İstanbul, Der Yayınları.
- KORKMAZ, E. ve TAY, A. "Küresel Kriz, Türkiye'ye Etkileri ve Çözüm Önerileri", <http://www.esfenderkorkmaz.com/arastirma-yazilari/kuresel-kriz-turkiye-ye-etkileri-ve-cozum -onerileri.html>, Erişim Tarihi (15.07.2011).
- KRUGMAN, P. (1979). "E Model-of-Balance of Payments Crises", *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol.11, No.3, 311–325.
- KRUGMAN, P. (1999). "Balance Sheets, The Transfer Problem and Financial Crises", *International Tax and Public Finance*, Vol.6, No.4, November, 459–472.
- LA EVEN, L. ve VALENCIA, F. (2008). "Systemic Banking Crises: A New Database", IMF Working Paper, WP/08/224, 1–78.
- LESTANO, Lestano, JACOBS, Jan ve KUPER, Gerard H., "Indicators of Financial Crises do Work! An Early-Warning System for six Asian Countries", <http://129.3.20.41/eps/if/papers /0409/0409001.pdf>, 1–39, Erişim Tarihi (19.06.2011).
- MARSHALL, D. (1998). "Understanding the Asian Crisis: Systemic Risk as Coordination Failure", *Federal Reserve Bank of Chicago Economic Perspectives*, Vol.22, No.3, 13–28.
- MISHKIN, Frederic S. (2004). *The Economics of Money, Banking, and Financial Markets*, Seventh Edition, USA, Pearson Addison Wesley.
- NAYAK, S. "Sociological Impact of Economic Crises", Project Report: SOC171, http://home.iitk.ac.in/~snayak/reportsFolder/SOC171_EconomicCrisis.pdf, Erişim Tarihi (16.01.2013).
- NELSON, R.M, BELKIN, P., MIX, D.E. ve WEISS, M.A., (2012). "The Eurozone Crisis: Overview and Issues for Congress", *Congressional Research Service*, 7–5700, 1–20.
- OBSTFELD, M. (1986). "Rational and Self-Fulfilling Balance-of-Payments Crises", *The American Economic Review*, Vol.76, No.1, 72–81.
- OBSTFELD, M. (1994). "The Logic of Currency Crises", *Cahiers Economique et Monetaires*, Vol.43, 189–213.
- OBSTFELD, M. (1996). "Models of Currency Crisis with Self-fulfilling Features", *European Economic Review*, Vol.40, 1037–1047.
- PORTES, R. (1998). "An Analysis of Financial Crisis: Lessons for the International Financial System", IMF Conference, Chicago, 1–9.
- POVOLEDO, E. ve Carvajal, D. "Increasingly in Europe, Suicides by Economic Crisis", <http://www.nytimes.com/2012/04/15/world/europe/increasingly-in-europe-suicides-by-economic-crisis.html?pagewanted=all&r=0>, Erişim Tarihi (15.01. 2013).
- RADELET, S. ve SACHS, J. D., (1998). "The East Asian Financial Crisis: Diagnosis, Remedies and Prospects", *Brookings Papers on Economic Activity*, No.1, 1–90.
- REEVES, A., STUCKLER, D., MCKEE, M., GUNNELL, D., CHANG, S.-S. ve BASU, S. (2012). "Increase in State Suicide Rates in the USA During Economic Recession", *The Lancet*, Vol.380, Issue 9850, 1813–1814.
- REINHART, C. M. ve ROGOFF, K. S. (2009). *This Time is Different: Eight Centuries of Financial Folly*, Princeton University Press, Princeton.
- SALANT, S. W. ve HENDERSON, D. W. (1978). "Market Anticipations of Government Policies and the Prices of Gold", *The Journal of Political Economy*, Vol.86, No.4, 627–648.
- SANDOVAL, L., ERIKA, B., Sodgerel, ve TEMUUN, U. (2011). "The European Sovereign Debt Crisis: Responses to the Financial Crisis", *New Voices in Public Policy*, Vol.5, 1-25.
- SERDENGEÇTİ, S. (2001). "2001 Yılı Para Politikası Raporu", http://www.tcmb.gov.tr/yeni/paraprog/ para_ politikasi .html, 15 Mayıs 2001, Erişim Tarihi (15.01.2013).
- TURGUT, A. (2006). "Türleri, Nedenleri ve Göstergeleriyle Finansal Krizler", *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, Cilt:20, Sayı:4-5, 35-46.
- TÜRKEKUL, B. ve ABAY, C. (2009). "Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Tarıma Yansımaları", *Küresel Kriz ve Tarım Çalıştayı*, İzmir, 3–40.
- TÜRKİYE CUMHURİYETİ MERKEZ BANKASI (TCMB). "Protestolu Senetler", http://www.tcmb.gov.tr/yeni/bgm/rmm/Protesto_giris.html, Erişim Tarihi (18.10.2013).
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (TÜİK) (2012). *İstatistik Göstergeler 1923–2011*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara.
- TÜRKİYE ODALAR BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB). "Kurulan/Kapanan Şirket İstatistikleri", <http://www.tobb.org.tr/BilgiErisimMudurlugu/Sayfalar/KurulanKapananSirketistatistikleri.php>, Erişim Tarihi (03.09.2013).

**TÜRKİYE EKONOMİSİNDE 2000 YILI VE SONRASINDA YAŞANAN
FİNANSAL KRİZLERİN EVLENME-BOŞANMA VE İNTİHARLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ**

**Cüneyt KILIÇ
Burcu KILINÇ SAVRUL
Yılmaz BAYAR**

UYGUR, E. (2001). “Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri”, Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni, No.2001/1, 1–41.

ÜNAL, A. ve KAYA, H. (2009). Küresel Kriz ve Türkiye, Ekonomi ve Politika Araştırmaları Merkezi, İstanbul.

WYPLOSZ, C. (1998). “Globalizing Financial Markets and Financial Crises”, Conference on Coping With Financial Crises in Developing and Transition Countries: Regulatory and Supervisory Challenges in a New Era of Global Finance, Amsterdam, 70–87.

YILDIRIM, O. (2006). “Kriz Deneyimlerinin Kavramsal Olarak Farklaştırılması: Latin Tipi Kriz ve Asya Tipi Kriz Modelleri”, Ekonomik kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri, Ed. Halil Seyidoğlu ve Rıfat Yılmaz, İstanbul, Arıkan Basım Yayım Dağıtım, 111–134.

ZINKOVSKAYA, E. “The Russian Financial Crisis : An Empirical Analysis”, [http://www.econ. hit-u.ac.jp/~trade/jsie/papers/2007/shibukai/zinkovskaya_p.pdf](http://www.econ.hit-u.ac.jp/~trade/jsie/papers/2007/shibukai/zinkovskaya_p.pdf), 1–41, Erişim Tarihi (19. 04.2011).